Чăваш Республикин вĕренӳ тата çамрăксен политики министерстви
ЧР ВМХПВ «Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕ» БУ

Чăваш чĕлхипе литератури кафедри

Республикăн пĕрлехи экзаменне 2023 çулта ирттерме хатĕрленесси

Чăваш чĕлхи вĕрентекенсем валли хатĕрленĕ меслетлĕх кăтартăвĕсем

Шупашкар – 2022

Меслетлĕх кăтартăвĕсене тĕп шкулта чăваш чĕлхипе литературине вĕрентекенсем валли хатĕрленĕ. Ĕçĕн тĕп тĕллевĕ – шкул ачисене чăваш чĕлхипе республикăн пĕрлехи экзаменне хатĕрлеме пулăшасси. Кăтартусенче изложенипе сочинени çырма, тест ыйтăвĕсене хуравлама вĕрентмелли майсемпе мелсене çырса панă, республикăн 2023 çулта тытмалли пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче панă ыйтусемпе сочинент темисене тишкернĕ, усă курмалли литература сĕннĕ.

Меслетлĕх кăтартăвĕсене çырнă чух республикăн пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантне, кодификаторне, спецификацине, тĕрĕслевпе хаклав материалĕсене кашни çул валли хатĕрлесе, республикăн пĕрлехи экзаменне ирттерсе пухнă опытпа усă курнă.

Хатĕрлекенĕ – филологи наукисен кандидачĕ, Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕн чăваш чĕлхипе литератури кафедрин доценчĕ А.С. Егорова.

Содержани

Ум сăмах……………………………………………………………….. 4

1. Изложени çырма хатĕрлесси………………………………………. 5

2. Тест ыйтăвĕсене хуравлама хатĕрлесси…………………………… 8

3. Сочинени çырма хатĕрлесси………………………………………. 14

Усă курма сĕннĕ литература……………………………………….. 18

Интернет ресурссем………………………………………………… 19

Хушса панисем……………………………………………………… 20

1-мĕш хушса пани. Изложение хакламалли критерисем……………. 20

2-мĕш хушса пани. 2-мĕш пай хуравĕсем……………………………. 20

3-мĕш хушса пани. 9.1-мĕш ĕçе хакламалли критерисем…………… 21

4-мĕш хушса пани. 9.2-мĕш ĕçе хакламалли критерисем…………… 22

5-мĕш хушса пани. 9.3-мĕш ĕçе хакламалли критерисем…………… 23

6-мĕш хушса пани. Тĕрĕс çырма пĕлнине хакламалли критерисем... 24

Ум сăмах

Республикăн пĕрлехи экзаменĕ тĕп шкул пĕтерекен ачан чăваш чĕлхипе илнĕ пĕлĕвне пĕтĕмĕшле аттестаци картинче хаклама май парать.

Методика кăтартăвĕсен тĕп тĕллевĕ – шкул ачисене чăваш чĕлхипе республикăн пĕрлехи экзаменне хатĕрлеме пулăшасси.

2023 çулхи тĕрĕслевпе хаклав материалне 2022 çулхипе танлаштарсан экзамен тытăмĕ улшăнман. Тĕрĕслевпе хаклав материалĕ, малтанхи пекех, 9 ĕçе пĕрлештерекен 3 пайран тăрать.

1-мĕш пайра итленĕ текста çывăх изложени çырмалла (1-мĕш ĕç). Текста ачасем икĕ хут итлеççĕ. Изложени текстне хуравсен бланкĕ çине çырмалла.

2-мĕш пай кĕскен хуравламалли 7 ĕçрен (2 – 8-мĕш ĕçсем) тăрать. Кĕскен хуравламалли çакăн йышши ĕçсене палăртмалла:

– сăмах (сăмахсем) çырса хуравламаллисем;

– цифра (цифрăсем) çырса хуравламаллисем.

Тест ыйтăвĕсем сăмах, предложени, текст тишкерессипе çыхăннă. Кашни ыйту хыççăн 5-шер вариант хурав панă. Вĕсенчен тĕрĕсси пĕрре е темиçе пулма пултарать. 2–8-мĕш ыйтусен хуравĕсене текстра ятарласа палăртса хăварнă вырăна çырмалла, кайран хуравсен бланкĕ çине куçармалла.

Экзамен ĕçĕн 3-мĕш пайĕнче – сĕннĕ 3 темăран пĕрне суйласа илсе калăпăшĕ енчен пысăках мар ăслав сочиненийĕ хайламалла. Сочинени текстне хуравсен бланкĕ çине çырмалла.

Пĕлетпĕр ĕнтĕ, 2023 çула Раççей Федерацийĕнче педагогсемпе наставниксене халалланă. Çакăн çинчен калакан Указа Раççей Федерацийĕн Президенчĕ Владимир Путин 2022 çулхи çĕртме уйăхĕн 27-мĕшĕнче алă пусса çирĕплетнĕ. Экзамента итлемелли тата вуламалли текстсен темисем вĕрентекенсемпе çыхăннă.

1. Изложени çырма хатĕрлесси

Экзаменăн 1-мĕш пайĕ – итленĕ текста çывăх изложени çырасси. Изложени çыртарни ачасене тĕрĕс те логика тĕлĕшĕнчен çыхăнуллă шухăшлама, ачасен сăмах йышне ӳстерме, орфографи тата пунктуаци пĕлĕвĕсемпе хăнăхăвĕсене тарăнлатса çирĕплетме пулăшать. Изложени тĕсĕсем (тулли, текста çывах, суйлавлă, кĕске т.ыт.те.) нумай. Вĕсенчен чылайăшĕпе экзамена хатĕрленме усă курма пулать. Изложени çырма тĕрлĕрен хăнăхтару туса вĕрентме пулать. Хатĕрленӳ хăнăхтарăвĕсем шутне текстпа паллашасси, ăна микротемăсем çине пайласси, план тăвасси, сăмахсемпе ĕçлесси кĕрет.

Изложени çырма хатĕрленĕ чухне ачасене текстăн темипе тĕп шухăшне тĕрĕс тупма хăнăхтармалла. Каларăмăр ĕнтĕ, 2023 çула Раççей Федерацийĕнче педагогсемпе наставниксене халалланă пирки экзамента итлемелли текст теми çак пулăмпа çыхăннă.

Текста пирвайхи хут вуланă хыççăн пĕлтерĕшĕ паллă мар сăмахсене ăнлантармалла, доска çине датăсене, пайăр ятсене çырса памалла. Сăмахăн пĕлтерĕш уйрăмлăхĕ контекстра кăна уçăмланнине асра тытмалла. Çавăнпа контекста тимлĕ тишкерме тивет. Уйрăмах сăнарлă сăмахсемпе сăмах майлашăвĕсене шута илмелле. Малтанхи хут вуланă чухне ачасен текстăн планĕпе çыхăннă сăмахсемпе сăмах майлашăвĕсене çырса пыма ирĕк пур.

Иккĕмĕш хут итленĕ май ачасем текст тытăмне тĕплĕнрех тишкереççĕ, микротемăсен йĕркине сăнаççĕ. Час-час тĕл пулакан сăмахсене, синонимсемпе антонимсене асăрхамалла, вĕсемпе изложени çырнă чух усă курмалла. Вĕсем текстăн тĕп шухăшне уçса пама пулăшĕç.

Республикăн 2023 çулта тытмалли пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче Светлана Никитина çырнă текст сыпăкне кĕртсе панă.

Шкул картишĕнче паян каллех кĕрхи асамлăхпа киленетĕп. Çил вĕрнипе хурăн çинчен ӳкекен вĕлтĕр-вĕлтĕр сарă çулçăсем вальс çаврăнаççĕ. Шăнкăрав сассипе урокран тухнă ачасем уçă сывлăша васкаççĕ… Сисмесĕрех хамăн юмахри пек телейлĕ те хаваслă ачалăхăма, пĕрремĕш хут шкула

кайнине хам ума кăлартăм. Чечек çыххисем йăтнă шурă бантлă, хăмăр кĕпепе шурă саппунлă тантăшсем, вĕлле хурчĕ пек сĕрлекен шкул, илемлĕ те ăслă вĕрентекенсем…

Анне пек ырă сунса ăшшăн кĕтсе илнĕ пĕрремĕш вĕрентекене манма пулать-ши тата? Вăл – чи ырри, чи ăсли, чи юратни, чи хакли, чи илемли, чи пултарулли… Пĕрремĕш кунранах учитель пирĕншĕн иккĕмĕш анне пулса тăрать. Çапла, пĕрремĕш вĕрентекен ирттернĕ уроксем халĕ те аса илӳ тĕнчинче пурăнаççĕ. Вĕсем пурте ман кун-çула пурнăç урокĕсем пулса таврăнаççĕ, хавхалантараççĕ, çунатлантараççĕ, ĕмĕтсене çывхартаççĕ. Пĕчĕкренех ырăпа усала уйăрма, Тăван çĕр-шыва хаклама, атте-аннене юратма вĕрентекенĕ те, ваттисене хисеплеме хăнăхтараканĕ те, тăванлăхпа туслăх вăйне туйма пулăшаканĕ те пĕрремĕш вĕрентекенех!

Çĕре çити пуç тайса сывлăх сунатăп Сире, манăн пĕрремĕш вĕрентекенĕм! Эсир – пирĕн ачалăха илемлетекенĕ, пуянлатаканĕ, пурнăçра хавхалантараканĕ, ăс параканĕ.

Ку текст тăрăх çакăн пек микротемăсем палăртма пулать.

Абзац номерĕ	**Микротема**
1	Шкул картишĕ, кĕрхи çанталăк... Пĕрремĕш хут шкула кайнине аса илетĕп.
2	Пĕрремĕш вĕрентекен иккĕмĕш анне пекех. Вăл ырăпа усала уйăрма, Тăван çĕр-шыва хаклама, атте-аннене юратма вĕрентет, ваттисене хисеплеме хăнăхтарать, тăванлăхпа туслăх вăйне туйма пулăшать.
3	Тавах Сире, пĕрремĕш вĕрентекенĕм! Эсир – пирĕн ачалăха илемлетекенĕ, пуянлатаканĕ, пурнăçра хавхалантараканĕ, ăс параканĕ.

Çырса пынă тĕрев сăмахĕсем тăрăх тулли план хатĕрлеме юрать, мĕншĕн тесен лайăх йĕркеленĕ тулли план изложени ĕçне çăмăллатать, микротемăсене тĕрĕс уйăрма пулăшать. Планра ытлашши ним те пулмалла мар. Абзацран абзаца куçнă чухне çĕнĕ микротемăна пуçлакан сăмахсене,

сăмах майлашăвĕсемпе предложенисене шута хумалла. Тулли план тума 5 минут уйăрма пулать. Ун хыççăн изложени çырма пуçламалла.

План вырăнне тĕрев конспекчĕ çырма юрать. Ку ĕçе çакăн пек йĕркелесен аван: хута вертикаль йĕрпе çурмалла уйăрмалла. Хут листин пĕр енне текста пĕрремĕш хут вуланă вăхăтра тĕрев сăмахĕсем çырса пыраççĕ, тепĕр енне – иккĕмĕш хут вуланă вăхăтра, сиктернĕ сăмахсемпе предложенисене хушаççĕ, текст авторĕн витĕмлĕ сăмахĕсемпе сăмах çаврăнăшĕсене çырса хураççĕ. Йăнăшсем пулсан – тӳрлетеççĕ.

Изложени оригиналпа туллин тӳр килмелле, оригиналта çуккине хушса çырма юрамасть. Асра тытмалла: экзаменра сочинени евĕр изложени мар, текста çывăх изложени çырас пулать. Изложени çырнă чух çуралнă шухăшсемпе шкул ачи сочинени (9.1-мĕш ĕç) хайланă чух усă курма пултарать.

Изложени калăпăшĕ 70 сăмахран кая пулмалла мар.

Экзамента изложени çырас йĕрке çапла пулмалла:

1) пĕрремĕш хут итленĕ чухне текстăн тĕп шухăшне ăнланма тăрăшмалла, тĕп сăмахсемпе сăмах ушкăнĕсене çырса пымалла;

2) иккĕмĕш хут итленĕ чух сиктернĕ сăмахсемпе сăмах ушкăнĕсене тата предложенисене хушса çырмалла;

3) изложение хуравăша (черновика) çырмалла;

4) çырнă текста абзацсем çине пайламалла, абзацсенчи сăмах шутне шутламалла;

5) текстра пĕтĕм сăмах шучĕ 70 сăмахран кая пулсан текста паллă ячĕсем, деепрчастисемпе причастисем хушса пуянлатмалла;

6) текстра йăнăш пуррипе çуккине тĕрĕслемелле те таса бланк çине куçарса çырмалла.

2. Тест ыйтăвĕсене хуравлама хатĕрлесси

Экзаменăн 2-мĕш пайĕнче тест ыйтăвĕсене хуравламалла. Ку ĕçĕн тĕллевĕ – вĕренекен вуланă текста ăнланма тата текстран кирлĕ информаци илме пултарнине, чĕлхе пулăмĕсене тишкерсе классификацилеме пĕлнине тĕрĕслесси.

2-мĕш пай кĕскен хуравламалли 7 ĕçрен (2–8-мĕш ĕçсем) тăрать. Кĕскен хуравламалли ĕçсем шутне сăмах (сăмахсем) тата цифра (цифрăсем) çырса хуравламаллисем кĕреççĕ. Тест ыйтăвĕсем сăмах, предложени, текст тишкерессипе çыхăннă. Кашни ыйту хыççăн 5-шер вариант хурав панă. Вĕсенчен тĕрĕсси пĕрре е темиçе пулма пултарать. 2–8-мĕш ыйтусен хуравĕсене текстра ятарласа палăртса хăварнă вырăна çырмалла, кайран хуравсен 1-мĕш бланкĕ çине куçармалла.

Малалла республикăн 2023 çулта тытмалли пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче панă кашни ыйтăва уйрăммăн пăхса тухăпăр.

Тестăн пĕрремĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 2-мĕш ĕç) предложенисен тĕп членĕсене (грамматика никĕсне) тупассипе çыхăннă.

Экзамен тытаканăн 5 предложенирен тăракан текста вуласа тухмалла та хуравра предложенисен тĕп членĕсене (грамматика никĕсне) тĕрĕс палăртнă вариантсене кăтартмалла. Предложенисене тишкернĕ чухне çаксене асра тытмалла:

1) предложенин тĕп членĕсене (грамматика никĕсне) палăртма сказуемăйран пуçламалла;

2) сказуемăй чăваш чĕлхинче ытларах чухне предложени вĕçĕнче тăрать;

3) сказуемăй ытларах чухне глаголтан, япала ятĕнчен, паллă ятĕнчен пулать;

4) глаголăн сăпатлă формисем предложенире яланах сказуемăй пулаççĕ;

5) подлежащи хăй пĕлтерĕшлĕ пур пуплев пайĕнчен те пулма пултарать;

6) тĕп падежри 1-мĕшпе 2-мĕш сăпат местоименийĕсем предложенире яланах подлежащи е сказуемăй пулаççĕ.

Тĕслĕх. Текста тĕплĕ, васкамасăр вуласа тухăр.

1)Пирĕн шкулта библиотека пур. (2)Вăл иккĕмĕш хутри пысăк пӳлĕмре вырнаçнă. (3)Унта хăтлă та тирпейлĕ, çутă та таса. (4)Эпĕ библиотекăна час-часах çӳретĕп. (5)Юлашки вăхăтра Марина Карягина кĕнекисене вуларăм.

Предложенисен грамматика никĕсне тĕрĕс палăртнă вариантсене кăтартăр.

1) *библиотека пур* (1-мĕш предложени);

2) *пӳлĕмре вырнаçнă* (2-мĕш предложени);

3) *унта хăтлă та тирпейлĕ* (3-мĕш предложени);

4) *эпĕ çӳретĕп* (4-мĕш предложени);

5) *кĕнекисене вуларăм* (5-мĕш предложени).

Чи малтанах текстпа паллашатпăр, кашни предложенин тĕп членĕсене тупатпăр: *библиотека пур* (1-мĕш предложени); *вăл вырнаçнă* (2-мĕш предложени); *хăтлă, тирпейлĕ, çутă, таса* (3-мĕш предложени); *эпĕ çӳретĕп* (4-мĕш предложени); *вуларăм* (5-мĕш предложени).

Предложенисен хамăр палăртнă тĕп членĕсене хураврисемпе танлаштарса тухатпăр та 1-мĕшпе 4-мĕш хуравсем тĕрĕссине ăнланатпăр, 1, 4 цифрăсене хуравра çыратпăр. 2-мĕш вариантри *пӳлĕмре* сăмах вырăн падежĕнче, çавăнпа вăл подлежащи пулаймасть, обстоятельство пулать. 3-мĕш вариантри *унта* сăмах та вырăна пĕлтерет, обстоятельство пулать, сказуемăй пулакан сăмахсене пурне те палăртман. Хуравсен ку вариантĕнче *та* союз тĕл пулать, анчах эпир союзсем предложени членĕ пулма пултарайманнине пĕлетпĕр. 5-мĕш вариантри *кĕнекисене* сăмах ĕç объектне пĕлтерет, предложенире дополнени пулать.

Тестăн иккĕмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 3-мĕш ĕç) пунктуаци тишкерĕвĕпе çыхăннă. Ку ĕçре предложенири хăш-пĕр сăмахсем хыççăн цифрăсем лартса тухнă. Ачасен чарăну палли лартмалли вырăнсене кăтартакан цифрăсене суйласа илсе хуравра çырмалла.

Тĕслĕх. Чарăну палли лартмалли вырăнсене кăтартакан цифрăсене

çырăр.

Уйăпсем (1) пĕрремĕш юрпа (2) пирĕн пата çитеççĕ (3) вĕсен хĕп-хĕрлĕ кăкăрĕсем (4) сарă кăвак çурăмĕсем (5) хура пуçĕсемпе (6) çуначĕсем (7) шурă юр çинче (8) аякранах курăнаççĕ.

Предложение тишкеретпĕр те ку çыхăну паллисĕр хутлă предложени пулнине, унăн пайĕсем пĕр вăхăтра пулса иртекен ĕçсене сăнланине, çавăнпа пайсене пĕр-пĕринчен запятой лартса уйăрмаллине шута илетпĕр те хуравра 3 цифрăна çыратпăр. Çавăн пекех предложенире *кăкăрĕсем, çурăмĕсем, пуçĕсемпе çуначĕсем* пĕр йышши подлежащисем пĕр-пĕринпе союзсăр çыхăннине асăрхатпăр. Пĕр йышши членсем союзсăр çыхăнсан вĕсене запятойпа уйăрмаллине аса илетпĕр те хуравра *4, 5* цифрăсем çыратпăр. *Пуçĕсемпе çурначĕсем* пĕр йышши подлежащисем пĕрлелĕх падежĕн аффиксĕпе çыхăннă пирки вĕсене пĕр-пĕринчен запятойпа уйăрмастпăр, хуравра *6* цифрăна çырмастпăр. Хуравра *1, 2, 7, 8* цифрăсене те кăтартмастпăр, мĕншĕн тесен вĕсем тăракан вырăнсене чарăну палли лартма сăлтав çук.

Тестăн виççĕмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 4-мĕш ĕç) синтаксис тишкерĕвĕпе çыхăннă: сăмах майлашăвĕн тĕп пайне (компонентне) çырмалла. Чăваш чĕлхинче сăмах майлашăвĕн тĕп компоненчĕ яланах пăхăнаканни хыççăн тăрать. Вăл пĕр сăмахлă та, темиçе сăмахлă та пулма пултарать. Икĕ пай хушшинчи пулăшу сăмахĕсем пăхăнакан пай тытăмне кĕреççĕ.

Тĕслĕх. *Вăрçă нуши-тертне тӳснĕ ват асаннен йывăр шăпи* сăмах майлашăвĕн тĕп компонентне çырăр.

Вăрçă нуши-тертне тӳснĕ ват асаннен йывăр шăпи сăмах майлашăвĕн тĕп компоненчĕ – *йывăр шăпи.*

Тестăн тăваттăмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 5-мĕш ĕç) орфографи тишкерĕвĕпе çыхăннă. Экзамен тытакан тĕрĕс çырма пĕлни çителĕксĕр, унăн орфографи тĕлĕшĕнчен сăмаха мĕншĕн çапла çырнине те ăнлантарма пĕлмелле. 5-мĕш ĕçе тĕрĕс тăвас тесен шкул ачисен çак правилăсем çине уйрăмах пысăк тимлĕх уйăрмалла:

1) хупă сасăсен хытăлăхĕпе çемçелĕхне, вăрăмлăхĕпе кĕскелĕхне, янаравлăхĕпе янăравсăрлăхне çырура палăртасси;

2) пĕрле, дефиспа е уйрăм çырасси;

3) пайăр ятсене çырасси.

Тĕслĕх. Паллă тунă сăмахсене мĕнле çырнине тĕрĕс ăнлантарнă хурав варианчĕсен номерĕсене çырăр.

1) ***атте-анне –*** икĕ хут калакан сăмахсене дефиспа çырмалла;

2) ***икĕ çын*** – япала ятне ăнлантаракан хисеп ячĕсенче пĕр хупă сас палли çырмалла;

3) ***Пĕтĕм тĕнчери хĕрарăмсен кунĕ*** – уяв ятĕнче малтанхи сăмахне çеç пысăк сас паллинчен пуçласа çырмалла;

4) ***райхаçат*** – мăшăр сăмахсене пĕрле çырмалла;

5) ***каятчĕ*** – пĕрре иртнĕ вăхăтри глаголсенче 3-мĕш сăпатра пурлă формăра та, çуклă формăра *тч*-па çырмалла.

Хуравăн 1-мĕш вариантне тĕрĕс ăнлантарман: *атте-анне* сăмах икĕ хут калакан сăмах мар, мăшăр сăмах пулать. Хуравăн 2-мĕш вариантне тĕрĕс ăнлантарнă: япала ятне ăнлантаракан хисеп ячĕсенче пĕр хупă сас палли çырмалла. 3-мĕш вариантра уяв ятне мĕнле çырмаллине тĕрĕс ăнлантарнă: уяв ячĕсенче малтанхи сăмахне çеç пысăк сас паллинчен пуçласа çырмалла. 4-мĕш вариант хуравĕ тĕрĕс мар: *райхаçат* мăшăр сăмах пулмасть, калькăласа кĕскетсе тунă сăмах пулать. 5-мĕш вариантра ăнлантарни те тĕрĕс мар: темиçе иртнĕ вăхăтри вăхăтри *каятчĕ* глагола пĕрре иртнĕ вăхăтра тесе палăртнă.

6–8-мĕш ĕçсем пурте пĕр текстпа çыхăннă. 3-мĕш пайри сочиненисенче те çак текстран илнĕ аргументсемпе усă курмалла. Çавăнпа текста уйрăмах тимлĕ вуламалла.

(1)Учитель… (2)Çак сăмах пуриншĕн те çывăх, хаклă. (3)Учитель кашни ачана пĕлӳ тĕнчин алăкне уçма пулăшать, пурнăçра тĕрĕс çул суйласа илме, лайăххине усаллинчен уйăрма, тăван халăхшăн усăллă çын

пулма вӗрентет. (4)Кашни вӗрентекенех хӑйӗн вӗренекенӗсем сапӑр та хастар чун-чӗреллӗ ҫынсем пулччӑр тесе тӑрӑшать, ырӑ шухӑш-ӗмӗтпе пурӑнать.

(5)Учитель ӗҫӗ – сӑваплӑ ӗҫ, ҫав вӑхӑтрах йывӑр та. (6)Ачасене таса чунпа юратакан, хисеплекен, тимлӗ итлеме пӗлекен ҫын кӑна учитель ятне тивӗҫ. (7)Унӑн тӗп тӗллевӗ – ачасене вӗренӳре ӗлкӗрсе пыма, ӗҫчен, ырӑ кӑмӑллӑ, таса чунлӑ, ҫынна инкекре пулӑшма, ҫын ӗҫне хаклама, ҫут ҫанталӑка упрама, илемлӗхе курма, туйма, чӗр чунсене юратма, аслисене хисеплеме, кӗҫӗннисене пулӑшма вӗрентесси. (8)Учитель анне пекех: кашни ачан пурнӑҫӗпе, савӑнӑҫӗ-хуйхипе пурӑнать. (9)Кашни вӗренекене хӑй ачине юратнӑ пек юратать, йывӑр вӑхӑтра пулӑшать, унпа пӗрле савӑнать те, кулянать те.

(10)Учитель – кашни ача шӑпинче ырӑ йӗр хӑваракан, кашни ачана унӑн ӑс-тӑнӗпе кӑмӑлне ҫирӗплетсе, пултарулӑхне аталантарса пурнӑҫ ҫулӗ ҫине кӑларакан. (Лариса Петрова ҫырни тӑрӑх.)

Тестӑн пиллӗкмӗш ыйтӑвӗ (пӗтӗмӗшле 6-мӗш ӗҫ) текстӑн содержанине тишкерессипе ҫыхӑннӑ. Ачасен текста тимлӗ вуламалла та хурав варианчӗсенчен текст содержанине хирӗҫлеменнисене суйласа илмелле. Йӑнӑшсем ытларах факт тӗлӗшӗнчен (пайӑр ятсене, ӗҫ вӑхӑчӗпе вырӑнне, япала е ӗҫ шутне т.ыт.те йӑнӑш палӑртни) тӳр килменнипе пулма пултараҫҫӗ.

Тӗслӗх. Текст содержанийӗпе хӑш предложенисем тӳр килеҫҫӗ?

1) Кашни вӗрентекенех хӑйӗн вӗренекенӗсем сапӑр та хастар чун-чӗреллӗ ҫынсем пулччӑр тесе тӑрӑшать, ырӑ шухӑш-ӗмӗтпе пурӑнать.

2) Ачасене таса чунпа юратакан, хисеплекен, тимлӗ итлеме пӗлекен ҫын кӑна психолог ятне тивӗҫ.

3) Учитель кашни ял ҫыннин пурнӑҫӗпе, савӑнӑҫӗ-хуйхипе пурӑнать.

4) Кашни вӗренекене хӑй мӑнукне юратнӑ пек юратать, йывӑр вӑхӑтра пулӑшать, унпа пӗрле савӑнать те, кулянать те.

5) Учитель – кашни ача шӑпинче ырӑ йӗр хӑваракан, кашни ачана унӑн

ăс-тăнĕпе кăмăлне çирĕплетсе, пултарулăхне аталантарса пурнăç çулĕ çине кăларакан.

4-мĕш предложение вуласа 1-мĕш вариант тĕрĕссине куратпăр. 6-мĕш предложенире ачасене таса чунпа юратакан, хисеплекен, тимлĕ итлеме пĕлекен çын психолог ятне мар, учитель ятне тивĕç тесе палăртать автор, çавăнпа 2-мĕш вариант хуравĕ тĕрĕс мар. 8-мĕш предложени 3-мĕш хурав тĕрĕс маррине ĕнентерет. 9-мĕш предложение вуласа эпир 4-мĕш хурав та тĕрĕс маррине сисетпĕр. 10-мĕш предложенипе паллашса 5-мĕш вариант тĕрĕссине пĕлетпĕр.

Тестăн улттăмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 7-мĕш ĕç) текстра илемлĕх мелĕсене тупассипе çыхăннă. Экзамен ĕçĕнче чĕлхене илемлетекен мелсенчен эпитет, танлаштару, метафора, метоними, сăпатлантару пулма пултарать.

Тĕслĕх. Танлаштарullă предложени(сен) номерне кăтартăр.

(1) Çак сăмах пуриншĕн те çывăх, хаклă.

(2) Кашни вĕрентекенех хăйĕн вĕренекенĕсем сапăр та хастар чун-чĕреллĕ çынсем пулччăр тесе тăрăшать, ырă шухăш-ĕмĕтпе пурăнать.

(3) Учитель ĕçĕ – сăваплă ĕç, çав вăхăтрах йывăр та.

(4) Ачасене таса чунпа юратакан, хисеплекен, тимлĕ итлеме пĕлекен çын кăна учитель ятне тивĕç.

(5) Учитель анне пекех: кашни ачан пурнăçĕпе, савăнăçĕ-хуйхипе пурăнать.

Танлаштару тесе лайăхах пĕлмен япалана е унăн пĕр-пĕр паллине лайăхрах пĕлекен тепĕр япалапа е унăн паллипе танлаштарса кăтартнине калаççĕ. Танлаштарăвăн грамматика мелĕсем:

1) *пек, евĕр, евĕрлĕ, майлă, йышши, манерлă* т.ыт. сăмахсем (*хурăн пек яштака, хуçа евĕр тыткала* т.ыт.те);

2) ят сăмахсен туху падежĕнчи формипе танлаштару форминчи пallă ячĕн пĕрлешĕвĕ (*Канашран пысăкрах хула, тилĕрен чеерех çын* т. ыт.те).

Учитель анне пекех: кашни ачан пурнăçĕпе, савăнăçĕ-хуйхипе пурăнать предложенире *анне пекех* сăмахсем танлаштару пулаççĕ. Ытти предложенисенче танлаштару çук.

Тестăн çиччĕмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 8-мĕш ĕç) лексикăпа (антоним е синоним тупассипе) çыхăннă.

Тĕслĕх. *Савăнать* сăмахăн (9-мĕш предложени) антонимне текстра тупса çырăр.

Синонимсем тесе пĕр ăнлавах пĕлтерекен, анчах тĕрлĕрен илтĕнекен сăмахсене калаççĕ. *Савăнать* сăмахăн синонимĕ – *кулянать*, вăл 9-мĕш предложенире тĕл пулать.

Ачасене тест ыйтăвĕсене хуравлама вĕрентме 8, 9-мĕш классем валли хатĕрленĕ вĕренӳ кĕнекисенчи текстсемпе те усă курма пулать. Вăл е ку текста вуланă хыççăн ыйтусемпе ĕçлеттермелле, ыйтăвĕсене вара маларах кăтартнă пек йĕркелемелле.

3. Ăслав сочиненийĕ çырма хатĕрлесси

Экзаменăн 3-мĕш пайĕ вăл – калăпăшĕпе пысăк мар ăслав сочиненийĕ çырасси. Хаклав виçи тăрăх, ачасен сочиненийĕсенче сахалтан та 70 сăмах пулмалла.

Хакланă чухне сочинение нумай енчен пăхаççĕ: ача итленĕ тата вуланă текстсенчен аргумент илме пултарни; автор шухăшне е хăй шухăшне логика енчен çыхăнуллă çырса ĕнентерме пултарни. Ку рете сочинение орфографи, пунктуаци, пуплев, грамматика тата факт енчен мĕнле çырни те кĕрет.

Сочинени шухăш пĕрлĕхĕ пуррипе, пайсен çыхăнулăхĕпе тата уçăмлăхĕпе палăрса тăмалла. Шухăш пĕрлĕхĕ шухăша çыхăнуллă аталантарса ĕнентерме, пĕтĕмлетӳ тума пĕлнинче те сисĕнет. Сочинени авторĕ тема пирки хăй мĕн шухăшлани яр уççăн курăнмалла.

2023 çулта тытмалли республикăн пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче Лариса Петрова çырнă текст сыпăкне кĕртсе панă.

(1)Учитель… (2)Çак сăмах пуриншĕн те çывăх, хаклă. (3)Учитель кашни ачана пĕлӳ тĕнчин алăкне уçма пулăшать, пурнăçра тĕрĕс çул суйласа илме, лайăххине усаллинчен уйăрма, тăван халăхшăн усăллă çын пулма вĕрентет. (4)Кашни вĕрентекенех хăйĕн вĕренекенĕсем сапăр та хастар чунчĕреллĕ çынсем пулччăр тесе тăрăшать, ырă шухăш-ĕмĕтпе пурăнать.

(5)Учитель ĕçĕ – сăваплă ĕç, çав вăхăтрах йывăр та. (6)Ачасене таса чунпа юратакан, хисеплекен, тимлĕ итлеме пĕлекен çын кăна учитель ятне тивĕç. (7)Унăн тĕп тĕллевĕ – ачасене вĕренӳре ĕлкĕрсе пыма, ĕçчен, ырă кăмăллă, таса чунлă, çынна инкекре пулăшма, çын ĕçне хаклама, çут çанталăка упрама, илемлĕхе курма, туйма, чĕр чунсене юратма, аслисене хисеплеме, кĕçĕннисене пулăшма вĕрентесси. (8)Учитель анне пекех: кашни ачан пурнăçĕпе, савăнăçĕ-хуйхипе пурăнать. (9)Кашни вĕренекене хăй ачине юратнă пек юратать, йывăр вăхăтра пулăшать, унпа пĕрле савăнать те, кулянать те.

(10)Учитель – кашни ача шăпинче ырă йĕр хăваракан, кашни ачана унăн ăс-тăнĕпе кăмăлне çирĕплетсе, пултарулăхне аталантарса пурнăç çулĕ çине кăларакан.

Сочинени пуçламăшĕнче тезис пулмалла. Тезис – хускатнă ыйту çине хурав калăплани; хушнă ĕçре панă сăмаха ăнлантарни, уçса пани; ăславра ĕнентермелли шухăш.

Тезиса çырас умĕн ĕçе (задание) тепĕр хут вуласа тухмалла. Ăнланас пулать: вуланă текстра палăртнă мĕнле шухăша уçса памалла е мĕнле сăмах пирки ăслав çырмалла? Çав сăмаха текстра тупмалла. Контекст мĕнлереххине сăнамалла, çав сăмах текстра мĕнле пĕлтерĕшлине ăнланмалла.

Тезис çырма кластерсемпе ĕçлени пулăшать, сăмахран, «Вĕрентекен» темăпа кластерсем тутарма пулать.

Тĕп пайĕнче сочинени пуçламăшĕнче хускатнă шухăша малалла аталантарса пымалла. Сочиненин тĕп пайĕнче акă мĕн-мĕн пулмалла:

1) хускатнă ыйту çинчен текст авторĕ мĕн шухăшланине (позицине) палăртни;

2) каланă шухăшсене ăнлантарни (комментари пани);

3) харпăр хăй шухăшне вуланă тата итленĕ текстсенчи, пурнăçри, обществăри тата илемлĕ литературăри (сочинени темине кура) тĕслĕхсем çине таянса палăртни, тепĕр майлă каласан, аргументсемпе ĕнентерни.

Сочиненин тĕп пайĕнче шухăша аргументсемпе ĕнентермелле. Аргумент – тезиса ĕнентерме пулăшакан ĕçсемпе пулăмсем, фактсем, тĕслĕхсем, ăнлантарнисем т. ыт. те. Аргументсене экзаменра итленĕ тата вуланă текстсенчен илме юрать. Хăвăр курни-илтни, унччен вулани çине таянма та май пур.

Аргументсене ăçтан илесси 9.1–9.3 темăсенчен хăшне суйласа илнинчен килет. Малалла тĕслĕх вариантра панă темăсене пăхса тухăпăр.

«Тавах Сире, вĕрентекен!» темăпа (9.1-мĕш тема) шухăша икĕ тĕслĕхпе (аргументпа) ĕнентермелле: пĕр тĕслĕхне итленĕ текстран, теприне вуланă текстран илмелле.

«Учитель – кашни ача шăпинче ырă йĕр хăваракан, кашни ачана унăн ăс-тăнĕпе кăмăлне çирĕплетсе, пултарулăхне аталантарса пурнăç çулĕ çине кăларакан» темăпа (9.2-мĕш тема) шухăша вуланă текстри икĕ тĕслĕхпе (аргументпа) ĕнентермелле.

«Кам вăл вĕрентекен?» темăпа (9.3-мĕш тема) шухăша икĕ тĕслĕхпе ĕнентермелле: пĕр тĕслехне вуланă текстран, теприне пурнăçăр опытĕнчен илмелле.

Енчен те эсир экзаменра итленĕ тата вуланă текстсене ним улăштармасăр çырса илетĕр пулсан – ĕçĕре 0 балл лартса хаклаççĕ.

Аса илтеретпĕр, ăслав сочиненийĕ çырнă чух шкул ачин текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе уçăмлăн кăтартмалла (автор позицийĕпе тӳр килмест пулсан та). Сирĕн сочинени темипе тĕп шухăшĕ, композици çыхăнулăхĕпе тĕрĕслĕхĕ, сăмах пуянлăхĕпе палăртулăхĕ пуррипе палăрса тăмалла. Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса памашкăн йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курма манмалла мар.

Çапла вара, ăслав сочиненийĕ çырнă чухне чи кирли сочинени темине тĕрĕс ăнланни, ăна уçса памалли мелсене суйласа илме пĕлни. Çакна тума вара ăслав сочиненийĕн тытăмне çирĕп пĕлни, тезис калăпламалли, аргументсем илсе памалли ăслайсемпе усă курма пĕлни кирлĕ. Сочинени ĕçĕ виçĕ пайран тăнине асра тытса яланах шухăша пĕтĕмлетсе хăвармалла. Пĕтĕм ĕç сĕннĕ темăпа çине-çине çыхăнса пымалла.

Экзамена хатĕрленме «Чăваш чĕлхи. Республикăн пĕрлехи экзаменĕ» вĕренӳпе меслетлĕх кĕнеки пысăк пулăшу пама пултарать. Кĕнекере 9-мĕш класс пĕтерекенсене чăваш чĕлхипе республикăн пĕрлехи экзаменне хатĕрлеме тĕрлĕ материал пур: изложенипе сочинени çырма, тест ыйтăвĕсене хуравлама вĕрентмелли кăтартусем, малтан пулнă экзаменсен тĕрĕслев ĕçĕсем, экзамена хатĕрленмелли материал, сочинени тĕслĕхĕсем, хаклав критерийĕсем. Таблица формипе хуравсем кĕртнĕ, хатĕрленмелли литература сĕннĕ. Кĕнекепе ачасем экзамена хăйсем тĕллĕн те хатĕрленме пултараççĕ.

УСĂ КУРМА СĔННĔ ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев И.А. Чăваш чĕлхи: Чăваш шкулĕн 10–11-мĕш классĕсем валли / И.А. Андреев. – Шупашкар: Чăваш кĕн. изд-ви, 2003. – 175 с.

2. Виноградов Ю.М. Чăваш орфографине шкулта вĕрентесси: Чăваш чĕлхи вĕрентекенсем валли / Ю.М. Виноградов. – Шупашкар: Чăваш кĕн. изд-ви, 2007. – С. 83–106.

3. Виноградов Ю.М. Хăнăхтару пуххи: 8 – 9 классем валли / Ю.М. Виноградов. – Шупашкар: Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕн издательстви, 2008. – 163 с.

4. Горшков А.Е. Сăмах пултăр уçăмлă, шухăш пултăр витĕмлĕ / А.Е. Горшков. – Шупашкар: Чăваш кĕн. изд-ви, 1981. – 127 с.

5. Егорова А.С. Единый республиканский экзамен по чувашскому языку: опыт, проблемы, перспективы / А.С. Егорова // Актуальные вопросы исследования и преподавания родных языков и литератур: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 16 нояб. 2019 г.) / редкол.: Ж.В. Мурзина и др. – Чебоксары: ИД «Среда», 2019. – С. 204-206.

6. Егорова А.С. Республикăн пĕрлехи экзаменĕ – вĕрентекенсен професси ăсталăхне тата вĕренекенсен мотивацине ӳстермелли мелсенчен пĕри. / Халăх шкулĕ. – 2020. – № 6. – С. 7-8.

7. Егорова А.С. Чăваш чĕлхи. Республикăн пĕрлехи экзаменĕ / А.С. Егорова. – Шупашкар, 2020. – 138 с.

8. Орфографипе пунктуаци: тĕрĕс çырмалли правилăсем // Ю.М. Виноградов, Г.М. Виноградова Орфографи словарĕ. Тĕрĕс çырмалли правилăсем. – Шупашкар: Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕн редакципе изд-во пайĕ, 2002. – С. 256–289.

9. Шкул ачисен пĕлĕвĕпе хăнăхăвĕсене хакласси: Чăваш шкулĕн 5–11 класĕсенче чăваш чĕлхипе литература вĕрентекенсем валли / Чăваш Республикин Вĕренӳ министерстви; Ю.М. Виноградов, Л.Г. Петрова, Е.А. Майков хатĕрленĕ. – Шупашкар: Чăваш Республикин Вĕренӳ институчĕн редакципе издательство пайĕ, 2004. – 30 с.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСЕМ

1. Демонстрационный вариант контрольных измерительных материалов для проведения в 2023 году единого республиканского экзамена по чувашскому языку (ГИА – 9)// [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://chrio.cap.ru/Content2022/orgs/GovId_121/ere_-_2023_-_9_(demo).pdf

2. Кодификатор элементов содержания и требований к уровню подготовки обучающихся для проведения в 2023 году единого республиканского экзамена по чувашскому языку (ГИА – 9) // [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://chrio.cap.ru/Content2022/orgs/GovId_121/ere_-_2023_-9_(kodifikator).pdf

3. Республикӑн пӗрлӗхлӗ экзаменне хатӗрленесси (тӗрӗс ҫырӑва, пуплеве хӑнӑхасси) / [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://portal.shkul.su/a/theme/259.html

4. Спецификация контрольных измерительных материалов для проведения в 2023 году единого республиканского экзамена по чувашскому языку (ГИА – 9) // [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://chrio.cap.ru/Content2022/orgs/GovId_121/ere_-_2023_-_9_(specifikaciya).pdf

5. 2023 ҫулта 9 класс пӗтерекенсене чӑваш чӗлхипе патшалӑх шайӗнче тытмалли тӗп экзамента изложени ҫырма хатӗрлесси // [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://chrio.rchuv.ru/action/meropriyatiya/proekti-realizuemie-chuvashskim-respublikanskim-in/edinij-respublikanskij-ekzamen-odna-iz-modelej-raz/ekzamena-hatrlenme-pulshakan-materialsem-materiali/2023-ulta-9-klass-pterekensene-chvash-chlhipe-pats

6. 2023 ҫулта 9 класс пӗтерекенсене чӑваш чӗлхипе патшалӑх шайӗнче тытмалли тӗп экзамента сочинени ҫырма хатӗрлесси // [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://chrio.rchuv.ru/action/meropriyatiya/proekti-realizuemie-chuvashskim-respublikanskim-in/edinij-respublikanskij-ekzamen-odna-iz-modelej-raz/ekzamena-hatrlenme-pulshakan-materialsem-materiali/2023-ulta-9-klass-ptere-kensene-chvash-chlhipe-pat

7. 2023 ҫулта 9 класс пӗтерекенсене чӑваш чӗлхипе патшалӑх шайӗнче тытмалли тӗп экзамента тест ыйтӑвӗсене хуравлама хатӗрлесси // [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://chrio.rchuv.ru/action/meropriyatiya/proekti-realizuemie-chuvashskim-respublikanskim-in/edinij-respublikanskij-ekzamen-odna-iz-modelej-raz/ekzamena-hatrlenme-pulshakan-materialsem-materiali/chvash-chlhipe-patshalh-shajnche-titmalli-tp-ekzam

Хушса панисем

1-мĕш хушса пани

Изложение хакламалли критерисем

И1	**Изложенире оригинал текстăн содержанийĕ палăрни**	
	Текст содержанийĕ пĕртте пăсăлман, 1-мĕш таблицăра палăртнă пур микротемăна та уçса панă	2
	Текстăн тĕп содержанине уçса панă, анчах пĕр микротемăна сиктерсе хăварнă е хушса панă.	1
	Текстăн тĕп содержанине уçса панă, анчах пĕр микротемăран ытларах сиктерсе хăварнă е хушса панă.	0
И2	**Оригинал текстăн содержанине уçса панă чухнехи шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ**	
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем çук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем çук.	2
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕçре шухăш çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
И3	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уçăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса пама шкул ачи йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕсемпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕсемпе вĕçĕмсĕр усă курни сисĕнет.	1
	Сăмах çўпçи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕсемпе вĕçĕмсĕр усă курнă.	0
	Пур критерие те (И1–И3) тулли тивĕçтерсе çырнăшăн пухнă пĕтĕм балл сумми	**6**

Тĕрĕс çырма пĕлнине изложенипе сочинени тăрăх иккĕшне те пăхса уйрăммăн хаклаççĕ (4-мĕш хушса пани).

2-мĕш хушса пани

2-мĕш пай хуравĕсем

2-мĕш пайăн ĕçĕсене **тĕрĕс** тусан шкул ачи кашни ĕçшĕн 1-ер балл илет. Хурав **тĕрĕс пулмасан** е **вăл пачах пулмасан** – 0 балл лартаççĕ.

Ĕç номерĕ	Тĕрĕс хурав
2	14<е>41
3	345<е>çак цифрăсен кирек мĕнле йĕрки
4	йывăр шăпи
5	23<е>32
6	15<е>51
7	5
8	кулянать

9.1-мĕш ĕçе хакламалли критерисем

№	Ăслав сочинение хакламалли критерисем	Балсем
С1	Ача çырнă ĕç сĕннĕ темăпа тӳр килни	
	Сочинени содержанийĕ сĕннĕ темăпа тӳр килет.	2
	Сочинени содержанийĕ сĕннĕ темăпа тӳр килет, анчах çырнă текстра темăран пăрăннă 1 вырăн пур.	1
	Сочинени панă темăпа тӳр килмест, е ача ĕçĕнче темăран пăрăннă 2 е ытларах вырăн пур.	0
С2	**Шкул ачин шухăшĕ палăрни**	
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартать.	2
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартаймасть.	1
	Вуланă тата итленĕ текстсем пирки шкул ачи хăй шухăшне каламасть е хăй позицийĕ çинчен ячĕшĕн çеç *Эпĕ авторсемпе килĕшетĕп. Эпĕ авторсемпе килĕшместĕп* йышши предложенисем çырса çырлахать.	0
С3	**Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсне тӳр килни**	
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, шухăша çирĕплетме 2 (пĕр тĕслĕхне итленĕ текстран, теприне вуланă текстран илнĕ) аргументпа усă курнă.	2
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, анчах 1 аргументпа кăна усă курнă.	1
	Ăслава пăхăнман текст хайланă.	0
С4	**Шухăш пĕр пĕтĕмлĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ тата шухăшсене йĕркипе уçса пыни**	
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем çук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем çук.	2
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕçре шухăш çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
С5	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уçăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса пама йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	1
	Сăмах çӳпçи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе вĕçĕмсĕр усă курнă.	0
	Сочинени çырса пухнă пĕтĕм балл сумми (С1–С5 критерисемпе)	**10**

9.2-мĕш ĕçе хакламалли критерисем

№	Ăслав сочинение хакламалли критерисем	Балсем
С1	Вуланă текстра палăртнă шухăша уçса пани	
	Вуланă текстра палăртнă шухăша тĕрĕс уçса панă.	2
	Вуланă текстра палăртнă шухăша пĕтĕмĕшле тĕрĕс уçса панă, анчах çырнă текстра темăран пăрăннă 1 вырăн пур.	1
	Вуланă текстра палăртнă шухăша тĕрĕс уçса паман, е çырнă текстра темăран пăрăннă 2 е ытларах вырăн пур.	0
С2	**Шкул ачин шухăшĕ палăрни**	
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартать.	2
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартаймасть.	1
	Вуланă тата итленĕ текстсем пирки шкул ачи хăй шухăшне каламасть е хăй позицийĕ çинчен ячĕшĕн çеç *Эпĕ авторсемпе килĕшетĕп. Эпĕ авторсемпе килĕшместĕп* йышши предложенисем çырса çырлахать.	0
С3	**Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсне тӳр килни**	
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет: текст тĕп шухăша (тезиса) пăхăнать, ку шухăша çирĕплетме вуланă текстран илнĕ 2 аргументпа усă курнă.	2
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, анчах 1 аргументпа кăна усă курнă.	1
	Ăслава пăхăнман текст хайланă.	0
С4	**Шухăш пĕр пĕтĕмлĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ тата шухăшсене йĕркипе уçса пыни**	
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем çук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем çук.	2
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕçре шухăш çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
С5	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уçăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса пама йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	1
	Сăмах çӳпçи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе вĕçĕмсĕр усă курнă.	0
	Сочинени çырса пухнă пĕтĕм балл сумми (С1–С5 критерисемпе)	**10**

5-мӗш хушса пани

9.3-мӗш ӗҫе хакламалли критерисем

№	Ăслав сочинение хакламалли критерисем	Балсем
С1	Сăмах пĕлтерĕшне ăнлантарса пани	
	Ача сăмахăн определенине ҫырнă, пĕлтерĕшне ăнлантарса панă.	2
	Ача сăмахăн определенине ҫырнă, анчах пĕлтерĕшне ăнлантарса паман.	1
	Ача сăмахăн определенине тĕрĕс ҫырман е пĕлтерĕшне ăнлантарса паман.	0
С2	**Шкул ачин шухăшĕ палăрни**	
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уҫăмлă кăтартать.	2
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уҫăмлă кăтартаймасть.	1
	Вуланă тата итленĕ текстсем пирки шкул ачи хăй шухăшне каламасть е хăй позицийĕ ҫинчен ячĕшĕн ҫеҫ *Эпĕ авторсемпе килĕшетĕп. Эпĕ авторсемпе килĕшместĕп* йышши предложенисем ҫырса ҫырлахать.	0
С3	**Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсне тӳр килни**	
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет: текст тĕп шухăша (тезиса) пăхăнать, ку шухăша ҫирĕплетме 2 (пĕр тĕслĕхне вуланă текстран, теприне пурнăҫ опытĕнчен илнĕ) аргументпа усă курнă.	2
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, анчах 1 аргументпа кăна усă курнă.	1
	Ăслава пăхăнман текст хайланă.	0
С4	**Шухăш пĕр пĕтĕмлĕхĕ, пуплев ҫыхăнулăхĕ тата шухăшсене йĕркипе уҫса пыни**	
	Ĕҫре шухăш туллилĕхĕ, пуплев ҫыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем ҫук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем ҫук.	2
	Ĕҫре шухăш туллилĕхĕ, пуплев ҫыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕҫре шухăш ҫыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
С5	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уҫăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уҫса пама йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	1
	Сăмах ҫӳпҫи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе вĕҫĕмсĕр усă курнă.	0
	Сочинени ҫырса пухнă пĕтĕм балл сумми (С1–С5 критерисемпе)	**10**

Тĕрĕс çырма пĕлнине хакламалли критерисем

Тĕрĕс çырма пĕлнине изложенипе сочинени тăрăх иккĕшне те пăхса уйрăммăн хаклаççĕ. Паллах, пысăк, пĕчĕк тата пĕрешкел йăнăшсене (халь усă куракан хаклав виçисене тĕпе хурса) шута илмелле.

№	Тĕрĕс çырма пĕлнине хакламалли критерисем	Балсем
Г1	***Орфографи нормисене пăхăнни***	
	Орфографи йăнăшĕсем çук, е 1-2 йăнăш пур	2
	3-4 йăнăш пур	1
	5 е ытларах йăнăш пур	0
Г2	***Пунктуаци нормисене пăхăнни***	
	Пунктуаци йăнăшĕсем çук, е 1-2 йăнăш пур	2
	3-4 йăнăш пур	1
	5 е ытларах йăнăш пур	0
Г3	***Грамматика нормисене пăхăнни***	
	Грамматика йăнăшĕсем çук, е 1-2 йăнăш пур	2
	3-4 йăнăш пур	1
	5 е ытларах йăнăш пур	0
Г4	***Пуплев нормисене тытса пыни***	
	Пуплев йăнăшĕсем çук, е 1-2 йăнăш пур	2
	3-4 йăнăш пур	1
	5 е ытларах йăнăш пур	0
Ф1	***Факт тĕлĕшĕнчен тĕрĕс çырни***	
	Факт йăнăшĕсем çук	2
	1 йăнăш пур	1
	2 е ытларах йăнăш пур	0
Изложенипе сочинени çырса пухнă пĕтĕм балл сумми (Г1–Г4, Ф1 критерисемпе)		**10**

Тĕрĕс çырма пĕлнине хакланă чухне (ГК1–ГК4) **изложенипе сочинени калăпăшне** шута илес пулать. 7-мĕш таблицăра кăтартнă нормăсемпе изложенипе сочиненире усă курнă сăмахсен пĕтĕм йышĕ сахалтан та 140 пулсан хакламалла. Изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 70-139 пулсан – кашни критерипе 1-ер балран ытларах лартма юрамасть.

Изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 70-139 пулсан **1 балл** лартма çак условисем кирлĕ:

Г1 – орфографи йăнăшĕсем çук (е 1 пĕчĕк йăнăш пур);

Г2 – пунктуаци йăнăшĕсем çук (е 1 пĕчĕк йăнăш пур);

Г3 – грамматика йăнăшĕсем çук;

Г4 – пуплев йăнăшĕсем çук.

Изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 70-тен сахалтарах пулсан – ĕçе туман тесе йышăнаççĕ, 0 балл лартса хаклаççĕ.

Ача изложение е сочинение çырман пулсан çакăн пек хакламалла:

– изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 140 сăмахран сахал пулмасан Г1–Г4 критерисем тăрăх 7-мĕш таблицăра кăтартнă нормăсемпе хакламалла;

– изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 70-139 пулсан – Г1–Г4 критерисем тăрăх 1-ер балран ытларах лартма юрамасть;

– изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 70-тен сахалтарах пулсан – ĕçе 0 балл лартса хаклаççĕ.

Кашни критерипе **чи пысăк балл** илсен – экзамен ĕçĕшĕн 9-мĕш класс ачи **пĕтĕмпе 33 балл** пухĕ.